

МАВЗУ: ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИДА НУТҚ МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ

подполковник Аҳмедов Фарҳод Сайдалиевич

Малака ошириш институти Касбий тайёргарлик факультети

Махсус фанлар цикли ўқитувчиси

+99899 8226327

**Бутун куч ва салоҳиятимизни ягона улуг мақсадимиз – Янги
Ўзбекистонни барпо этишга қаратамиз.**

Ички ишлар органлари фаолиятида нутқ маданияти, муомиласи алоҳида аҳамиятга эгадир. Очiq юзли, хушхулқ, хушмуомила одам андиша ва фаросат эгаси бўлади. Шундай гўзал сифатларга эга бўлган одам билан ҳамсухбат бўлиш, роҳатдир, аксинча ёмон ҳулқли инсон доимо нафратни кўзгайди. Чиройли нутқли, доно инсон ҳаминша нотиқлик билан бошқалар орасида ўз обрўсини оширади.

Мантиқий фикрлаш, мимика, пантомимика, жест ва жестикуляция.

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев **“Маънавият-энг таъсирчан ва қудратли қуролимиз”¹** – дея бежизга таъкидламаган. Инсоннинг ички гўзаллиги ва маънавий етуклигини табиат инъом этган энг олий неъмат – тил ва тафаккурсиз тасаввур этиш қийин. Кишилиқ жамияти вужудга келгандан бошлаб, тил ва нутқ кишилар ўртасидаги ўзаро алоқа ва муомала воситаси бўлиб, аста-секин ривожланиб тараққий этиб келмоқда.

Инсон ақлу заковати, тафаккури, сўзлашиш қобилияти билан табиат сирларини ўрганишга интилган. У тафаккур орқали табиат ва жамият қиёфасини аста-секинлик билан ўзгартира боради ва шу жараёнда ўзи ҳам ижтимоий субъект сифатида, яъни инсон сифатида шакллана боради. Шу боисдан ҳам тил фикрнинг воқе бўлиши, тил турмуш учун курашда кишилар ўртасидаги энг муҳим алоқа қуроли ва воситаси ҳисобланади. Чунки ҳар кимнинг, шунингдек ички ишлар органлари ходимларининг ички дунёси, маънавий олами, билим савияси уларнинг нутқида, гап-сўзида намоён бўлади.

Бироқ нутқ қобилияти ҳаммада ҳам бирдай эмас. Масалан, баъзилар ниҳоятда сўзамол, гапга чечан бўлса-да, лекин уларнинг суҳбатидан бир оз бўлса-да тайинли фикр олмаганлигини сезасиз. Чунки уларнинг суҳбатида эзмалиқ, маҳмадоналик, мақтанчоқлик кўзга ташланади. Бу хилдаги нутқнинг қиймати арзон. Бошқалар эса, аксинча, ўзларининг анча қимматли фикр-

¹ 2017 йил 17 июль Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Маънавият-энг таъсирчан ва қудратли қуролимиз” номли маърузаси.

мулоҳазаларини бировларга баён қилишда қийналишади, сабаби, улардаги сўз бойлигининг камлиги ва нутқининг яхши шаклланмаганлиги туфайли тил имкониятларидан етарлича фойдалана олмайдилар. Бундай хилдаги кишиларнинг фикри, одатда, қўшимча савол-жавоб орқали билиб олинади.

Чинакам муомала маданияти катта маҳорат ва пухта тайёргарликнинг маҳсулидир. Пухта ва таъсирчан нутқ ҳамма вақт ҳам омманинг илғор қисми томонидан мамнуният билан кутиб олинган ва қадрланган. Омма (халқ) ҳамма жойда ўз дилидагини топиб гапирувчи инсонларни ёқтирган ва ҳурмат қилган. Бундай кишилар ўз нутқларининг қуввати, ҳаётийлиги, халққа тушунарлилиги билан эътибор қозонганлар. Халқ куруқ, дабдабали, тингловчининг вақтини олувчи, тўғри йўлдан чалғитувчи маҳмадонларни ёқтирмаган ва улардан юз ўгирган.

Ички ишлар органлари ходимларининг ўз олдига қўйган мақсадларига эришишида муомала маданияти, айниқса нутқ маданияти ўзига хос аҳамиятга эга. Шундан келиб чиққан ҳолда биз нутқ маданиятининг мазмуни, ички ишлар органлари ходимлари нутқига қўйиладиган талаблар, нутқ маданиятида мантиқийликнинг ўрни ва нутқ маданиятининг аҳамияти ҳақида сўз юритамиз.

Даставвал нутқ маданияти нима, унинг хом ашёсини нима ташкил қилишини аниқлаб олишимиз зарур.

Ички ишлар органлари ходимларининг нутқ маданияти ва мантиқий фикрлашни ривожлантириш жуда муҳим, чунки улар ҳар куни турли хил вазиятларда жамоат билан алоқа ўрнатадилар ва мураккаб қарорлар қабул қилишлари керак. Бу соҳадаги ходимларнинг малакасини ошириш учун бир неча усуллар мавжуд. Келинг, уларни кўриб чиқамиз:

Нутқ маданиятини ривожлантириш

Нутқ маданияти ёки коммуникация маҳоратлари ходимлар учун жуда муҳим. Бунинг учун қуйидаги усуллар қўлланилиши мумкин:

Мавзуга оид тренинглар ва семинарлар: Ходимларга нутқнинг асосий қоидалари, мувозанатни сақлаш, тўғри овоз чиқариш, аниқ ва тушунарли гапириш, инглиз тили ва профессионал терминологияни ўрганишни ўргатиш.

Ролик ўйинлари ва сценариялаштириш: Ходимларга мос вазиятларда нутқ қилишни ривожлантириш учун ролик ўйинларини ташкил этиш. Масалан, мўйян бир воқеа ёки муаммо билан боғлиқ вазиятни ҳисобга олиб, ходимлар ўртасида алоқа амалга ошириш.

Жамоавий ва индивидуал мулоқотларни таҳлил қилиш: Ҳар бир ходимнинг нутқини ёки улар билан суҳбатлашишни таҳлил қилиб, уларга аниқ таклифлар ва йўналишлар бериш.

Тушунарли ва аниқ фикрлаш: Кўпинча мураккаб маълумотлар, масалаларни аниқ ва содда қилиб тушунтириш зарур. Бу натижада ишончли ва тушунарли нутқ ўрнатиш имконини беради.

Мантикий фикрлашни ривожлантириш

Мантикий фикрлаш — бу қарашлар, қарорлар ва ҳужжатларнинг асосланган, ёрқин ва аниқ бўлиши учун жуда муҳим. Бунинг учун қуйидаги усулларни қўллаш мумкин:

Муаммоларни таҳлил қилиш: Ходимларга турли хил муаммоларни тез ва аниқ ҳал қилиш учун мантикий таҳлил қилиш машқларини бериш. Бу ўз ичига муаммоларни аниқлаш, у билан боғлиқ маълумотларни йиғиш ва уларга негизланган қарорлар қабул қилишни қамраб олади.

Критик фикрлаш тренинглари: Ходимлар билан мураккаб ва зиддиятли вазиятларни ёки маъмурий қарорларни кўриб чиқиш. Уларнинг фикрлаш саводхонлигини ошириш, турли хил нуқтаи назарларни таҳлил қилишга ўргатиш.

Илмий ва методик тайёргарлик: Мантикий фикрлашни ривожлантириш учун илмий ва методик янгиликларни ишлатиш, ходимлар учун мантикий ва тадқиқотга асосланган материаллар билан ишлаш.

Вазиятга ёки муаммога асосланган баҳслар: Ходимларни муаммоларни ҳаётга яқин вазиятларда кўриб чиқишга ва аниқ, мантикий ёпишувлар топишга ундовчи тренинглар ўтказиш.

Тақиқланадиган ва эътибор қаратилган ҳолатлар

Масалан, аниқ ва тушунарли бўлиш керак: Ўрганилган нутқ ва мантикий фикрлашга эътибор қаратиш, зарурлик ҳолатларда ҳар бир жавоб ёки ҳар бир чиқишда аниқ бўлишга уриниш.

Йўналиш ва мақсадлар аниқ бўлиши керак: Сухбат ёки қарор қабул қилиш жараёнида маълумотлар тўғри ва мантикий тарзда тақдим этилиши керак.

Шунингдек, ходимларнинг жамоада ишлаш, мулоқот ва ишончли қарорлар қабул қилишни ривожлантириш учун мунтазам равишда тренинглар ва машғулотлар ташкил қилиш зарур. Бу уларга ҳар доим самарали ва ишончли алоқа ўрнатиш имконини беради.

Нутқ маданияти тушунчаси кўп элемент ва ҳолатларни ўз ичига олади. Бундан ташқари, бу тушунчага ҳар бир тадқиқотчи ёки ҳар бир нотик ўзича ёндашади ва тушунтиради. Шунинг учун ҳам нутқ маданияти тушунчасини муайян бир таъриф доирасида ифодалаш бирмунча мураккабдир.

Нутқ маданияти муомала маданиятининг таркибий қисмидир, муомала маданиятига нутқ маданиятидан ташқари ташқи кўриниш ва хулқ маданиятлари ҳам киради².

Нотиқ бу санъаткордир, шу сабабли у ўз касбига санъаткор сифатида ёндашади. Шундай бўлса-да нотиқлик санъати билан шуғуullanувчи кўпчилик назариётчилар ҳамда машҳур нотиқлар нутқ маданиятининг қуйидаги хусусиятларини эътироф этадилар.

Уларнинг фикрича, нутқ маданияти:

биринчидан, инсон умумий маданиятининг бир қисмидир, зотан маданиятсиз одамда нутқ маданияти ҳам бўлмайди;

иккинчидан, у нотиқнинг ўзидаги илм ва билимни бошқаларга етказиш усулидир;

учинчидан, объект ва субъект, нотиқ ва тингловчи ўртасидаги муносабатни муайян қоида ва тартиблар доирасида кечиши жараёнидир;

тўртинчидан, объектнинг субъектга, нотиқнинг тингловчига етказадиган ахборотларни, маълумотларни шунчаки тўкиб ёки қалаштириб ташлаш эмас, уларни дилдан чиқариб, мўътадил маром, севинч, ҳаяжон, куюниш, ачиниш, афсусланиш каби хилма-хил ҳолатларда тингловчиларга етказиш жараёнидир.

Бинобарин, нутқ маданияти муайян мавзуни содда, тушунарли, равлон тилда, шу билан бирга, муайян ҳиссий ҳолатлар воситаси ҳамда таъсирида тингловчиларга етказиш жараёнини ташкил этади.

Бу жараёнда нутқ билан боғлиқ равишда илмий, грамматик, лексик, ҳиссий ва ҳоказо кўплаб сўз ҳамда қоидаларни ўз ўрнида ва ўз мазмунида мунтазам ҳолда ишлатиш зарурдир.

Ички ишлар органлари ходимлари орасида фуқароларни, уларнинг кимлар эканликларини, касб-корларини, хоҳиш-истакларини, нималарга мойилликлари ва қизиқишларини, ўй-фикрларини, ташвишларини илғаб олиш ва шуларга мос гап топа билиш қобилияти алоҳида ўрин эгаллайди.

Ички ишлар органлари ходимлари нутқининг паст-баландлиги ҳам ўзига хос аҳамиятга эга. Уларнинг нутқи шундай жаранглаши лозимки фуқаролар қалбига гўёки ноёб бир малҳам бўлиб кириб бориши керак, бунинг натижасида ходимлар, фуқаролар ички ишлар органлари ходимларини доно, кўпни кўрган, билимдон, юрагида кири йўк, олижаноб инсон деб тан олишдан бошқа иложи қолмаслиги лозим.

Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар олдида нутқ сўзламоқчи бўлса, унга олдиндан тайёрланиши лозим. У аввало нутқ матнини тайёрлаши, матн тайёрланганидан кейин уни ўқиб беришдан кўра ўз фикрини суҳбат

² Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети. Филология фанлари номзоди, доцент С.Муҳаммедова. Ўқув-методик қўлланма.

шаклида баён этса, унинг таъсирчанлиги анча ошади. Нутқ бир маромда бўлиши, шу билан бирга фуқаролар сонининг кам-кўплигига қараб ходимнинг овози паст, баландроқ ёки баланд жаранглаши лозим. Нутқда ишлатиладиган сўзлар, иложи борица, барча фуқароларга тушунарли бўлиши, соҳага тааллуқли бўлмаган сўзлар, шунингдек талаффузи қийин атамалар, иборалар мумкин қадар ишлатилмаслиги керак. Булардан ташқари, ички ишлар органлари ходимларининг талаффузи мусаффо бўлиб, ҳар бир сўз, театр актёри дикцияси сингари янгилик ўз мазмунида отилиб чиқиши даркор. Ланж сўзлар, чала-ярим талаффузлар нутқ маданияти учун ёт унсурлардир.

Нутқ сўзлаётганда ходим ўзини эркин ҳис этиши лозим. Шу билан бирга нутқ давомида ортиқча ҳаракатлар, имо-ишоралардан сақланиш керак. Акс ҳолда фуқароларнинг эътибори нутқ мазмунига эмас, балки кўпроқ ходимнинг хатти-ҳаракатига оғиб кетиши мумкин. Фуқаролар олдида нутқ сўзлашда ходимнинг кийими ҳам ораста бўлмоғи жоиздир. Кийимнинг янги бўлиши шарт эмас, лекин у тоза, бежирим, дазмолланган ва ходим жуссасига қуийб қўйгандай ярашиғлиқ бўлгани яхши. Кийимнинг низомлар талабларига мувофиқ бўлишига ҳам эътибор бериш керак.

Нутқ маданиятида **«Ким гапиряпти?» «Қандай гапиряпти?» Нима ҳақда гапиряпти?»** каби саволларга тўғри жавоб топиш ва унга амал қилишга катта аҳамият берилади.

Кўпчилик донгдор нотиклар бу саволларнинг иккинчисига, яъни **«Қандай гапиряпти?»** саволига бериладиган жавобни нутқ маданиятининг асосий мезонларидан бири деб ҳисоблайдилар. Бундай муносабат мантиқан тўғри. Чунки, айтиладиган фикр, етказилаётган ахборот ва маълумотлар қанчалик мароқли ва бадият билан сайқаллашган бўлса, нутқнинг таъсир кучи шунчалик ошади. Албатта, бу ўринда гап асосий эътибор мароқ билан гапириш устида эмас, мавзу мазмунини мароқли, бадий эҳтирос билан фуқароларга етказиш устида боряпти. Бу эса нутқ маданиятининг муҳим қадриятларидан биридир.

Ички ишлар органлари ходимлари ўз фаолиятида нутқ маданиятининг асосий меъёрларига эътибор беришлари ва уларга риоя қилишлари зарур талаблардан биридир. Сабаби, улар ўз хизматлари моҳиятига кўра, биринчидан, ички ишлар тизимида фақат ўз касби билан эмас, балки ёш авлод тарбияси билан ҳам шуғулланадилар; иккинчидан, ички ишлар органлари ходимларининг аксарият фаолияти жамоатчилик орасида ишлаш билан боғлиқдир. Шу сабабли, йиғинларда, маҳаллалар ва жамоатчилик вакиллари билан учрашув ҳамда бошқа хилма-хил тадбирларда сўз айтиш, фикр билдириш, нутқ сўзлаш зарур бўлиб қолади.

Айтиш жоизки, ички ишлар тизими ходимларининг хизмат тартиботлари ҳамда фаолиятининг тезкор хусусиятларини ҳисобга олганда, нутқ маданиятининг «**а**» **дан тортиб «я» гача** барча тартиб-қоидаларига, кўпдан-кўп унсурларига баъзан риоя эта олмасликлари табиий ҳолдир. Лекин, бари бир, фикрнинг мусаффолиги, сўзларнинг ўз мазмунига кўра ишлатилиши, товушнинг тиниқлиги каби муҳим талабларга эътибор берилиши фойдадан ҳоли бўлмайди.

Ички ишлар органлари ходимлари нутқига қўйиладиган талаблар

Ички ишлар органлари ходимларининг фуқаролар билан муомала жараёнини асосини нутқ ташкил қилади. Нутқ ёрдамида уларга бирор фикрни етказди. Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан муомала жараёнида ёки фуқаролар олдида нутқ сўзлаганда тушунарли, оддий сўзлардан фойдаланадилар. Ички ишлар органлари ходимларининг фуқаролар билан муомаласининг **35 фоизини** вербал муносабатлар ташкил қилади. Шунинг учун ҳам сўзни муомала жараёни талабларидан келиб чиқиб қўллаш, уни мавзу мазмунига мослаб талаффуз қилиш нутқ маданиятининг асосий қоидаларидан биридир.

Ҳар сўзнинг ўз жойи бор,

Ҳар нуқтанинг – макони,

деган халқ мақоли бежиз айтилмаган.

Ички ишлар органлари ходимларининг хизмат хусусияти улардан нутқ маданиятини ўзларида яхши шакллантиришни, сўздан самарали фойдаланишни тақозо қилади. Фуқаролар ички ишлар органлари ходимлари билан муомала қилганда уларда **4 минутга** етмасдан ходим ҳақида фикр шаклланади. Шундан келиб чиқиб, ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан муомала жараёнида ширин сўзлашга ҳаракат қилишлари лозим. Ички ишлар органлари ходимлари фақатгина фуқаролар билан муомала жараёнида эмас, балки ўз ҳамкасблари билан ҳам ширин сўзлашга ҳаракат қилишлари керак.

Амир Темурнинг «**Темур тузуклари**»да муомала, ширинсўзлик ҳақида шундай фикрлар берилган. Амир Темур ҳеч кимга ғазаб билан қаттиқ муомала қилмаган. Ўз «**Тузукларида**» ғазаб ва қаттиққўллик билан қилинган муомалани тангри таолонинг ғазабига дучор бўлиш, ўз ҳолини танг қилишдир, деб ёзади. «**Ширин сўз айтиб ғанимни имонга киритгин**», «**Тил қиличдан ўтқир, бир калима ширин сўз қилични қинга киритар**»³, дейди.

Ширин сўзнинг хосияти ҳақида кўплаб шеърлар битилган. Масалан:

Яхши сўздан кўргайсан меҳру вафо,

Номуносиб қулдан етгай жафо.

³ Қ.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанова. Педагогика тарихи. Педагогика олий таълим вазирлиги нашрга тавсия этган.

*Фаҳш сўздин тилни хомуш айлагил,
Балки кўнглингдин фаромуш айлагил.
Ҳар сўзиким содир бўлса бемаҳал,
Етгай андин обрўйингга халал.*

Ҳ. Кошифий

*Нимадир етмайди инсонга ҳамиша
Озга қоникмайди, кўпга интилар.
Шижоати бисёр, доимо ташина,
Ерга сизмагандан кўкка интилар.
Шу инсон боласи жиндек ранжисачи?
Ё сўзда етмаса нафис малоҳат,
Бирор ноҳақликдан, бирор совуқликдан
Юрагига тушса маломат,
Бирор сабаб билан жонидан тўйиб,
Умидсизлик солганда соя
Бундай пайтда кўп керак эмас,
Бир ширин сўз унга кифоя.*

Асқад Мухтор.

Сўз инсоннинг қандай одам эканлигини ўзида акс эттирувчи ёрқин мезондир. Сўзга қараб предмет, ҳодисаларни билиб олиш, инсоннинг қандай одам эканлигини пайқаш мумкин. Жумладан, ички ишлар органлари ходимларини ҳам билиб олса бўлади.

Сўз инсон маъно-мазмунининг акс-садоси ҳисобланади. Заҳириддин Муҳаммад Бобур сўзнинг бу хусусиятини қуйидагича таърифлайди:

*Ҳар вақтки, кўргансан менинг сўзимни,
Сўзимни ўқиб англагайсан ўзимни.*

Сўзнинг бу хусусияти, яъни сўзига қараб одамнинг қандайлигини англаб олиш халқимиз орасида, айниқса Шарқ мумтоз поэзиясида синовдан ўтган ҳақиқатлардан биридир.

Буюк мутафаккир Алишер Навоий сўзнинг маъно-моҳияти ва кучига қуйидагича юксак баҳо беради:

*Маъдани инсон гавҳари сўздурур,
Гулиани одам самари сўздурур.
Ҳам сўз ила элга ўлимдан нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлик тан ҳаёт.*

Ўзбек шеърятидан бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Бундан мақсад юқорида айтганимиз – сўзнинг ғоятда кучли қудрат соҳиби эканлигини тан олиш ҳамда ундан унумли фойдаланишдир. Шу сабабли ички ишлар

органлари ходимлари оғиздан чиқадиган сўзларига эҳтиёт бўлиши, имкон қадар ижобий, эзгу сўзларни ишлатиши лозим.

Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан муомала жараёнида ҳар бир сўзни ўйлаб, салмоқлаб, эҳтиёткор бўлиб ишлатиши керак.

Кўришиб турибдики, сўзга қайси нуқтаи назардан ёндашмайлик, у нутқ маданиятида, ҳатто оддий мулоқот жараёнларида ҳам асосий хом ашё бўлиб ҳисобланади. Фақат бу хом ашё ички ишлар органлари ходимлари томонидан яхши ишланиши, сайқалланиши ва ўз ўрнида ишлатилиши лозим. Шунда у фақатгина хом ашё эмас, сеҳрли бир қудратли кучга айланиб, ходимлар, фуқаролар диққатини ўзига ром қила олади.

Ички ишлар органлари ходимлари муомала жараёнида, айниқса нутқ жараёнида оҳангга жиддий қарамоғи лозим. Чунки оҳанг орқали кўп нарсага эришиш ёки кўп нарсани йўқотиш мумкин. Олимларнинг фикрига кўра ҳар қандай ахборотнинг 38 фоизи одамларга оҳанглар, урғулар ва сўзларни талаффуз қилиш усули ёрдамида етказилар экан. «**Гап сўзда эмас, оҳангда**» – дейди рус олими В.Г.Белинский. Ички ишлар органлари ходимлари нутқининг ёқимли, ёқимсизлиги, ўринли, ўринсизлиги, фуқароларни ўзига ром этиши ёки уларни бездириши оҳангга боғлиқ жараёндир.

Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан тўғридан-тўғри муомала олиб борар экан, нутқда фикр-мулоҳазаларини қисқа, лўнда, тушунарли қилиб ифодалаш керак. Нутқ жараёнида вербал (имо-ишора), но вербал (қўл ҳаракатлари), тўхтам(пауза)лардан ўринли фойдаланиш лозим. Айтиш жоизки, юқоридаги фикрлар ички ишлар органларида хизмат қилаётган барча ходимларга тааллуқлидир. Лекин озодликдан маҳрум қилинганлар билан ишлаш ички ишлар органлари ходимларидан ўзига нисбатан масъулиятни янада оширишни талаб қилади. Чунки озодликдан маҳрум қилинганлар оммадан ажралиб ўзига нисбатан ҳурмат билан муомала қилишни, нутқ маданияти қоидаларига риоя қилишни талаб қилишади. Улар мутахассисликка оид тилни ҳам биров ўзлаштириб олишади. Бу эса – ички ишлар органлари ходимларидан мутахассисликка оид тилни, юридик атамаларни чуқурроқ ўзлаштиришни талаб қилади.

Ички ишлар органлари ходимлари ўз нутқида юридик атамалардан тўғри, унумли, тушунарли фойдаланишга, ҳуқуқшуносга хос фазилатларни эгаллашга интилиши керак. Ходим ҳар бир юридик атаманинг маъносини билиб ишлатиши лозим.

Ҳуқуқий атамаларнинг асосий манбаи – Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳисобланади. Чунки Конституция тили сиёсий-ҳуқуқий тил ҳисобланиб, унинг ҳар бир моддасидан жой олган ҳуқуқий атамалар ўрнини алмаштириш мумкин эмас. Конституциямиз тили ўзининг содда ва аниқлиги,

лўнда ва равонлиги билан юридик тилнинг юксак намунаси саналади. Ички ишлар органлари ходимлари ўз касбига оид юридик атамаларни мукаммал билиши учун тинимсиз изланиши, ўқиши лозим. Шу ерда Азизиддин Насафий «**Комил инсон**» номли китобида ёзган: «**Билгилки, комил инсон қуйидаги тўрт нарсага мукаммал шаклда эга бўлган инсондир. Уларнинг биринчиси – яхши сўз, иккинчиси – эзгу фаолият, учинчиси – гўзал ахлоқ, тўртинчиси – илм**».⁴ Юқорида Насафий айтган тўрт фазилат ички ишлар органлари ходимларида ҳам бўлиши керак.

Шу билан бирга ички ишлар органлари ходимларининг нутқи аниқ, зиддиятсиз, изчил, етарлича асосланган, мантиқий, соф ва бой бўлиши зарур.

Бундан ташқари, ички ишлар органлари ходимлари нутқ сўзлаганида қуйида келтирилаётган қоидаларга амал қилишлари фойдадан холи эмас. Бу қоидалар орқали ҳар қандай аудиторияни, меҳнат жамоасини ва турли тоифадаги шахсларни ўзига жалб қила олади ва улар билан муносабатга киришиш имкониятига эга бўлади.

Ички ишлар органлари ходимлари мантиқий фикрлашни ривожлантириш усуллари.

Тафаккурнинг шакллари бу - тушунча, ҳукм ва ҳулоса. Инсонлар нутқда шу шакллардан фойдаланиб, ўз фикрларини ифодалашади.

Тафаккур шакллари офицер нутқини тўғри тузишнинг муҳим элементи.

Инсоният азалдан муайян қонуниятлар, кетма-кетликлар, тартиблиликлар доирасида ҳаракат қилган, яъни доимо ўзига хос мантиқийликка эга бўлган. Ҳеч бўлмаганда инсоннинг ўзи бу ҳодисалар тараққиётига мантиқий изоҳни топишга ҳаракат қилган. Инсон тафаккурининг тараққиёти ҳам ҳамиша муайян мантиқийликка бўйсунган. Ҳақиқатан ҳам, атрофимизда содир бўлаётган ҳодисалар, қолаверса тафаккуримизда кечаётган жараёнлар ҳам маълум бир мантиқийликка эга эканлигини доимо ҳис қилиб турамыз. Бу ерда гап энг аввало, тафаккур қонунлари ва шакллари ҳақида боряпти. Тафаккурнинг шакллари ва қонунларини ўрганувчи фан мантиқ ҳисобланади. Инсонлар, ички ишлар органлари ходимлари фикр алмашаётганда тафаккур шаклларида тўғри фойдаланиши улар нутқининг мантиқийлигини англатади.

Нарса ва ҳодисаларнинг муҳим ва умумий белгиларини онгимизда акс эттиришни мантиқда «тушунча» деб аталади. Тушунча сўзларда ифодаланади. Ходим фуқаролар билан муомала қилиб уларга тушунчаларни етказди, шу жараёнда уларга нарса ва ҳодисаларнинг муҳим белгиларини гапириб беради. Масалан, «қонун», «ҳуқуқ» ва бошқалар. Қонун ҳақида гапириб, қонунга хос белгиларни айтиб бериши қонун ҳақида тушунча бериши ҳисобланади.

⁴ Низомий номидаги Тошент давлат педагогика университети. А.Ҳолиқов. Педагогик маҳорат

Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан муомала жараёнида тафаккурнинг кейинги шакли – ҳукмлардан ҳам фойдаланади. Ҳукм нарса ва унинг белгиси ўртасидаги алоқадорликни тасдиқ ёки инкор маънода ифодаловчи тафаккур шаклидир. Ходим фуқаролар билан фикр алмашганда ниманидир тасдиқлайди ёки инкор қилади, демак ҳукмлардан фойдаланишади.

Масалан, Ватанга хизмат қилиш ҳар бир фуқаронинг бурчи. Бу мисолда ҳар бир фуқаронинг Ватанга хизмат қилиши лозимлиги тасдиқланаяпти.

Ички ишлар органлари ходимлари тафаккурнинг энг мураккаб шакли – хулосадан ҳам фойдаланишади.

Хулоса тафаккур шакли бўлиб, мавжуд ҳукмлардан янги ҳукмларни келтириб чиқаришдир. Масалан:

Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари қонунларга бўйсунди.

Ш. Қобилов Ўзбекистон Республикасининг фуқароси.

Демак Ш. Қобилов қонунларга бўйсунди.

Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан муомала қилиб фикр алмашганда хулоса чиқариб боради ва хулосадан фойдаланади.

Юқоридагилардан кўринадики, ходимлар муомала жараёнида тафаккур шаклларида фойдаланар экан, аввало тафаккур шакли мантикий жиҳатдан нима эканлигини англаб олгани мақсадга мувофиқдир.

Ички ишлар органлари ходимлари фуқаролар билан муомала жараёнида бирон нарса ва ҳодиса ҳақида фикр алмашади. Фикр юритишда эса тафаккур қонунларига анланган ёки анланмаган ҳолда риоя қилади, акс (риоя қилмаган) ҳолда фикрлари тушунарсиз бўлиши мумкин, бунда мантикий хатоликлар келиб чиқади. Тафаккур қонунларига анланган ҳолда риоя қилингани маъкул, чунки тафаккур қонунлари фикрларнинг тўғрилигини, изчиллигини таъминлайди. Тафаккурнинг тўғрилиги мантикий қонунлар билан шартланган.

Тафаккур қонунлари фикрлар ўртасидаги ички, муҳим, зарурий ва барқарор алоқадорликларнинг акс этишидир. Тафаккурнинг асосий қонунлари айният, зиддиятсизлик, учинчини истисно ва ҳоказо.

Айният қонуни бирон нарса ва ҳодиса ҳақида билдирилган тушунча ёки ҳукм муҳокама давомида ўзгармай шу нарса ва ҳодисага айнанлигича қолишини тақозо этади. Масалан, «Ўзгалар мулкани яширин тарзда ўзлаштириб олиш» ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг моддасида кўрсатилган қилмиш» деган иккала ҳукмда ўғрилиқ ҳақида фикр борапти. Бу ҳукмлар ҳажм жиҳатдан тенг.

Айният қонуни фикрларимизнинг аниқлигини ифодалайди.

Тафаккурга хос мезонлардан бири – унинг зиддиятсиз бўлишидир. Зиддият фикрни чалғитиб, билиш жараёнини қийинлаштиради.

Муайян нарса ёки ҳодиса тўғрисидаги мулоҳаза бир вақтнинг ўзида ўзгариб, бошланғич мулоҳазага зид келиши мумкин эмас.

Зиддиятсизлик қонуни қуйидагича ифодаланади: бир нарса ёки ҳодиса ҳақида айтилган икки сиғишмайдиган ҳукм бир вақтда ва бир хил нисбатда чин бўлиши мумкин эмас⁵.

Масалан, «**Барча жиноятлар ўзига хос хусусиятга эга**». «**Ҳеч бир жиноят ўзига хос хусусиятга эга эмас**». Бу иккита ҳукм ўзаро қарама-қарши муносабатда ва уларнинг иккаласи ҳам бир вақтда чин бўлиши мумкин эмас.

Учинчини истисно қонуни зиддиятсизлик қонунининг давоми бўлиб, фикрнинг тўлиқ мазмунини қамраб олувчи икки зид ҳукмдан бири чин, иккинчиси ёлғон, учинчисига ўрин йўқ эканлигини ифодалайди. Масалан, барча ички ишлар органлари ходимлари юридик маълумотга эга. Баъзи ички ишлар органлари ходимлари юридик маълумотга эга эмас. Бу иккала ҳукмдан бири чин, иккинчиси ёлғон, учинчисига ўрин йўқ.

Учинчини истисно қонуни зиддиятсизлик қонунидан фарқли равишда фақат ўзаро зид муносабатдаги ҳукмларда амал қилади. Зиддиятсизлик қонуни сингари учинчини истисно қонуни ҳам фикрлаш жараёнида зиддиятга йўл қўймасликни, изчилликни ифодалайди.

Муайян бир нарса, ҳодиса ёки фактлар ҳақидаги фикрларимиз чин ёки ёлғон бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам фикрнинг чинлигини, унинг воқеликка мос келишини асослаш ва исботлаш лозим бўлади.

Фикрнинг асосланганлиги, исботланганлиги етарлича асос қонунининг талаби бўлиб, у қуйидагича ифодаланади: – Ҳар қандай фикр ёки мулоҳаза агар у етарлича асосланган бўлса ёки ҳар бир фикр ўз исботига, далилига эга бўлгандагина чин деб ҳисобланади. Фикрнинг чинлигини кўрсатишда шахснинг ёки бутун инсониятнинг ҳаётий тажрибалари ёки чинлиги исботланган бошқа ҳукмлар асос вазифасини бажариши мумкин. Масалан, «Терговчилар жуда синчков бўлишади, чунки улар ҳар бир жиноятга боғлиқ бўлган нарса жиноятни очишда катта аҳамиятга эга бўлишини билишади».

Хулоса сифатида шуни айтиш жоизки, агар ички ишлар органлари ходимлари муомала жараёнида тафаккур шакллари ва тафаккур қонунларидан тўғри фойдаланадиган, ҳар бир тушунчани ўз маъносида, ўз ўрнида ишлатадиган бўлса, фикрларни ифодалаш жараёнида тафаккур қонунларига риоя қиладиган бўлса, бу унинг нутқини мантиқий эканлигини акс эттиради.

Хулоса қиладиган бўлсак, нутқ маданияти ва мантиқий фикрлашни ривожлантириш усуллари, нотиклик санъати ички ишлар органлари ходимлари фаолиятида муҳим аҳамият касб этади.

⁵ Фалсафа ва ҳуқуқ. Зиддият қонуни Ғ.У.Отажонов

Ҳозирги кунда уста нотик бўлиб етишиш, тингловчининг диққат эътиборини қаратиш, кишини қизиқтириш, улар онгига таъсир кўрсатишнинг хилма-хил восита ва усуллари мавжуд. Жумладан, юз ва қўл ҳаракатлари (мимика, пантомимика, жест ва жестикуляция), турли экран ва сахна воситалари, кўргазмалар, суратлар, техник воситалар, қолаверса, оддий доскадан ҳам фойдаланиш яхши натижа беради.

Нутқни образли ўқиш, овозни бошқариш нотикликнинг асосий қисми ҳисобланиб, ходим учун ҳам муҳим сифат ҳисобланади. Лекин нутқнинг таъсирчанлиги одамлар руҳиятига таъсир қилиши, биринчи навбатда, нотикнинг тил бойлигидан фойдаланиш маҳоратига, яъни нутқнинг кўркемлигига боғлиқ. Чунки тилнинг бебаҳо, улкан сўз бойлигини, беҳисоб ва ранг-баранг ифода воситаларини яхши билиш, улардан ўринли фойдаланиш билангина нутқни санъат даражасига етказиш мумкин. Сўздан, тилнинг бошқа имкониятларидан у хоҳ оғзаки, хоҳ ёзма шаклда бўлсин, маҳорат билан фойдаланиб яратилган нутқ ҳамма вақт кишилар онгига ҳамда дилига етиб боради.

Шу боис ҳам тил – дил ойнаси, дил эса маданиятлик нишониси деб бежиз айтилмайди. Ички ишлар органлари ходимларининг содда халқ тилида сўзлашиши уларнинг ўқимишлилиги билан бирга, ақлли ва маданиятликлигини ҳам билдиради. Шунинг учун ходим ҳамма вақт ҳовлиқмасдан, оҳиста, майин овоз билан сўзлашга ҳаракат қилиши лозим. Сўзлашувда ҳам ходим жуда диққатли бўлиши ва уни тинглайдиган кишига яхши таъсир этиши учун энгил иборалардан фойдалангани маъқул. Бу борада ички ишлар органлари ходимлари суҳбат самарадорлигини оширишга доир тавсияларга эътибор қаратиши зарур чунки ушбу тавсиялар ички ишлар органлари ходимлари фаолиятида муҳим ўрин тутади.

АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР:

Ўзбекистон Республикаси Қонунлари:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – 2023 й.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги 407-сон Қонуни.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6196-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги «Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада

такомиллаштириш буйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги 5050-сон Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги «Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5076-сонли Қарори.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари ва Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари
Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг 2021 йил 21 октябрдаги «Ички ишлар органлари маънавий-маърифий ишлар хизмати фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 400-сон буйруғи
Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Ш.Мирзиёев «Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз». – Т., 2017 й.
2. Дарсликлар, Ўқув қўлланмалар
3. Сирлиев Б.Н. Исмаилова Н., Хакимова И.М. Юридик психологиядан практикум. Ўқув қўлланма. – Академия, 2016.

Интернет сайтлари

1. <http://mvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ);
2. <http://ipkmvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти);
3. <http://akadmvd.uz> (Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси);
4. <http://lex.uz> (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси).